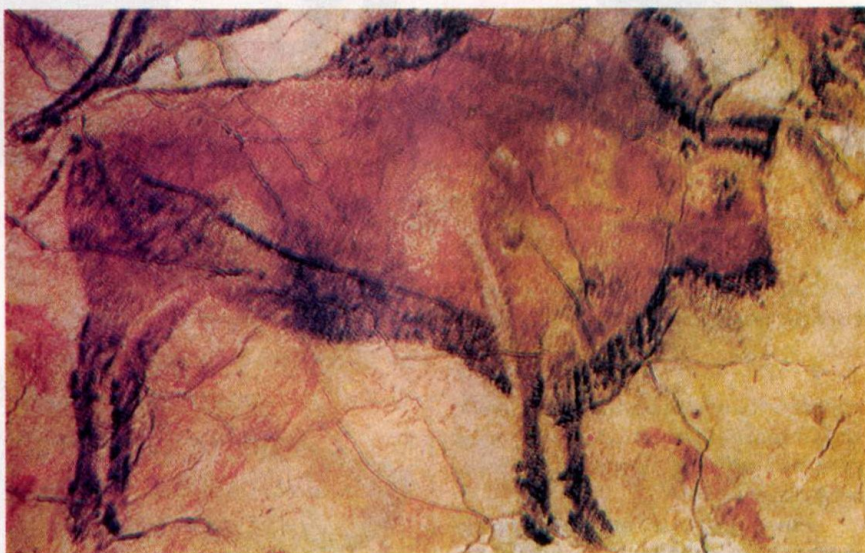

AZ ŐSTULOK SZENTSÉGE

Legfontosabb háziállataink gyakori szereplői voltak a középkori festészetnek, így például a Jézus születését ábrázoló alkotásokon valóságos állatsereg veszi körül a jászolt. Ezek eredetét, pontosabban háziasításuknak a történetét kutatta hosszú évtizedeken át Bökönyi Sándor archeozoológus. E témáról nyilatkozott egykor a Rádió műsorában, s most – megemlékezésül – ebből idézünk.

A harmincas évek Magyarorszá-
gában kialakult egy legenda,
miszerint a *hosszú szarvú magyar
szürkemarha* a honfoglalókkal került
volna ide. Ez tévedés. Ez a szarvas-
marhafajta a reneszánsz általános gaz-
dasági fejlődése idején alakult ki, s
akkoriban vált kedvelt, külföldre irá-
nyuló árucikkünké. Az első írásbe-
li említése arról szól, hogy Mátyás
király mindaddig megtiltotta az
egyéb szarvasmarhaexportot Velen-
cébe, amíg az ő kiküldött ökrei ott el
nem kelnek. Attól az időtől kezdve
egészen a törökkor végéig szállított-
unk – azaz hajtottunk lábon – Nyu-
gat-Európába szürkemarhát. Olyan

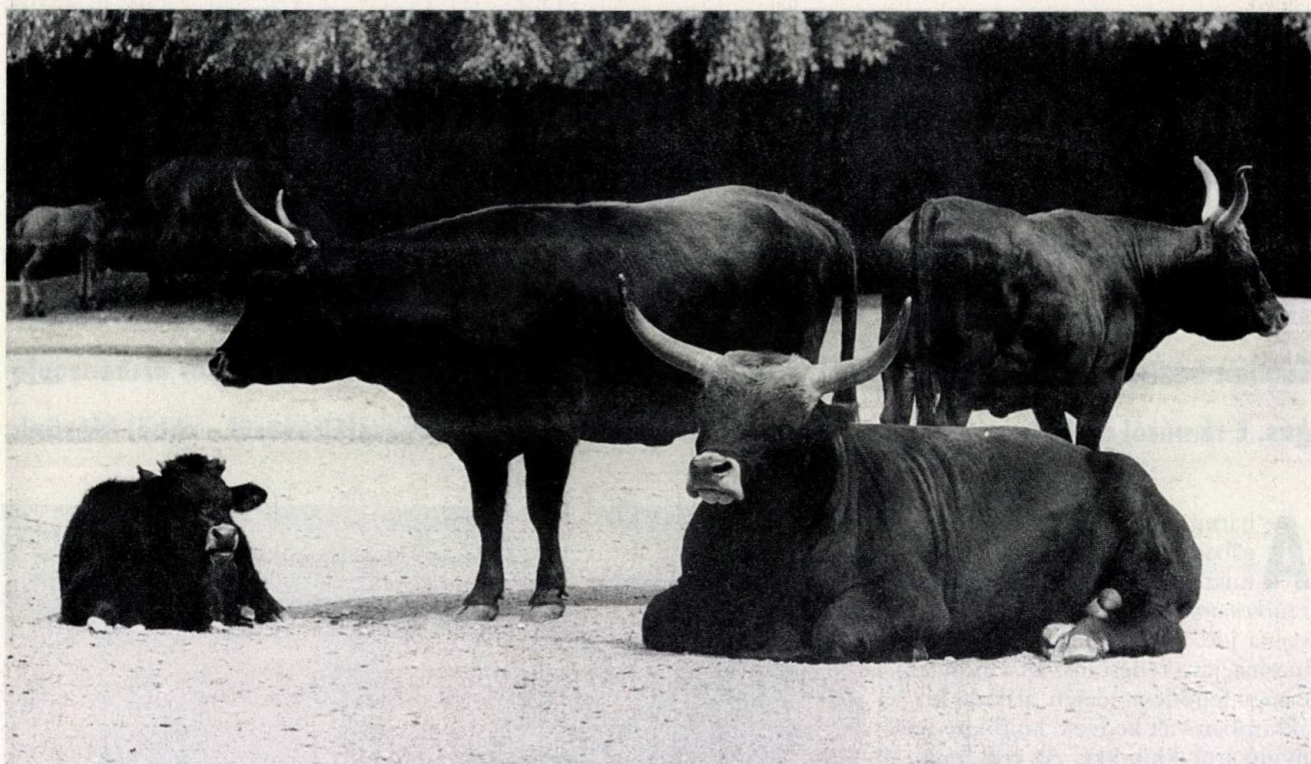
AZ ALTAMIRAI BARLANG BIKÁJA

híre volt, annyira kiváló volt a minő-
sége, hogy húsát nem volt szabad
ugyanabban a mészárszékekben kimér-
ni, amelyben a helybeli állatokét.

Ennek a XIV–XV. század óta ismert
állatnak az eredete – akárcsak a rac-
kajuhé – a száraz, forró éghajlatú or-
szágok: Irán, Turkesztán, esetleg az
anatóliai táj felé mutat, mások pedig
Itáliából származtatják. Kialakulásá-
ban a sztyeppei fajok és fajták vére is
közrejátszott; erre utalnak jellegzetes
felálló szarvai és különös koponya-
formája. Egy bizonyos: eleink hon-
foglalás kori és Árpád-kori szarvas-
marhái nem azonosak a magyar szür-
kével, de még csak nem is ősei an-
nak. Sajnos, honfoglalás kori sírból
egyetlen marhakoponya sem került
elő, a tiszeszőlő-bashalomi (ugyan-
csak honfoglalás kori) sírban lelt ve-

SZÍNBNEN ÉS MINTÁZATBAN KÜLÖNBÖZŐ
SZARVASMARHÁK AZ EGYIPTOMI THÉBA
EGYIK SÍRKAMRÁJÁBAN

A NÉMETORSZÁGBAN VISSZAKERESZTEZETT ŐSTULKOK (KAPOCSY GYÖRGY FELVÉTELE)

AZ ALFÖLDÖN ELEJTETT ŐSTULOK NYAKCSIGOLYÁJÁBA FÚRÓDOTT ÚJKŐKORI NYÍLHEGY MÉG A NAGYSZABÁSÚ VADÁSZAT IDŐSZAKÁBÓL SZÁRMAZIK

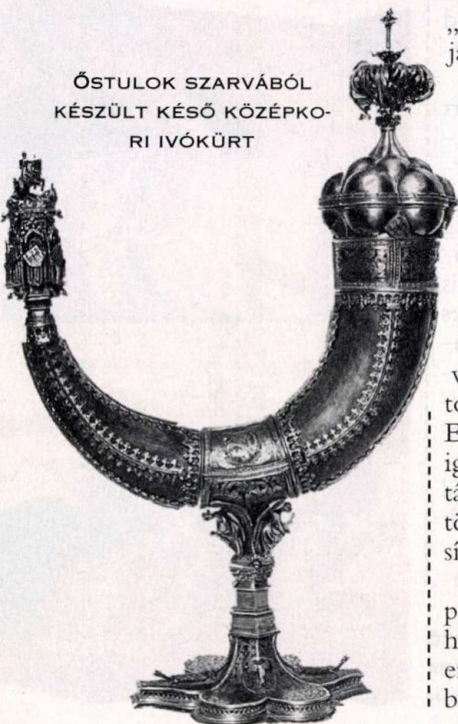
ret azonban vitathatatlanul rövid szarvú marhát mutat, amely igen csak gyakori volt a korabeli ábrázolásokon.

– Ván-e köze a magyar szürke-marhának azokhoz a bikákhoz, amelyeket a törökországi Çatal Hüyük szentélyeiben vagy a mínoszi (knosszoszi) és a mükénéi falfestményeken találtak?

– Az őseik rokonok voltak. Az Óvilágban élt szarvasmarhák legnagyobb része az őstulokra, a *Bos taurus primigenius tipicus*ra vezethető vissza. E rejtélyes állatfaj Nyugat-Európában 1000 táján, Magyarországon a tatárjárást követően kihalt. Az utolsó példányát 1627-ben Lengyelországban ejtette el egy vadász. Ezt követően teljesen feledésbe merült, míg nem 1827-ben egy német paleontológus, Boianus óriási szarvú koponyákat talált. A csontok alapján leírta a *Bos taurus primigenius*at, az „elsőszülött” marhát, másszóval az ősmarhát. Egyéb régészeti leletek között szintén előkerültek nagy testű marhák, s ilyeneket ábrázolnak a barlangfestmények is. Különösen Lascaux-ban. Noha ez utóbbi barlangba évente csak öt embert engednek be – s akkor is csak kultuszmi-

ŐSTULOK SZARVÁBÓL KÉSZÜLT KÉSŐ KÖZÉPKORI IVÓKÜRT

niszteri engedéllyel –, nekem szerencsém volt: személyesen tanulmányozhattam a „kőkorszak Sixtus-kápolnáját”. Azt a járószintől a plafonig befestették a főként őstulkokat ábrázoló állat- és vadászjelenetekkel. E festmények alapján tökéletesen rekonstruálható, hogy milyenek is voltak az egykori állatok. Marmagasságuk úgy 155–170 centiméter lehetett, vagyis a jól fejlett bikák tömege meghaladta az 1 tonnát, s ez óriási húsmennyiség. A szarvai pedig gyakran 1–1,2 méter hosszúságúak voltak. Ezt az életveszélyes vadállatot nagyon nehéz lehetett elejteni. Ennek ellenére az ember gyakran igyekezett vadászni, hiszen rengeteg táplálékhoz juthatott általa, s ebből a törekvésből alakult ki végül a háziasítása.

Az őstulok úgynevezett atlanti típusú állat volt, nehezen viselte az éghajlati változásokat. Nem szerette az erős telet, a forró nyarakat, továbbá kedvelte a nagy síkságokat. A

Kárpát-medence nagyon kedvező életteret nyújtott az őstuloknak, s éppen ezért az egész Óvilágban itt volt a legnagyobb mérvű a háziasítása. Az alföldi neolitikus – mondjuk a Kr. e. 3500-nál régebbi korokból származó – falvainkban nagy tömegű őstulokcsontot találtunk, ami nem is csoda, hiszen hatalmas „cubákok”-ról van szó. Eleinte a háziasított őstulokot *élő hústartalékként* tartották: élő húskonzervek voltak, amelyeket levágásukkor használtak föl. Aztán jött a másodlagos hasznosítási forradalom: az ember a neolitikum végén rájött arra, hogy akkor is hasznos húzhat az állataiból, ha nem öli meg őket. Az őstulokot mindenekelőtt *fejte*, majd *igába vonta*. Mint szent állatot, régebben is tisztelte. Erre legjobb példa az anatóliai Çatal Hüyük lelőhely: ott agyagból formált őstulokok fejére eredeti őstulokok szarvait illesztették, s úgy helyezték őket az oltárokra.

Nálunk más megoldással éltek: a két szarvat az őstulok koponyájának homloki részével együtt vágták le. Ezzel díszítették a házakat, vagy építési áldozatként ezt ásták el a küszöb, netán a padló alá. A Berettyó-szentmárton határában lévő *Herpály* nevű lelőhelyen a Régészeti Intézet nagyarányú ásásokat folytatott. Neolitikus háznak egész sorait találtuk: utcákat háromosztatú, tehát háromszobás házakkal. Ki is számoltuk, hogy az átlagos alapterületük nagyobb volt, mint a mai lakásoké. És ezeket díszítették az őstulokkoponyákkal. Ugyanott, ugyanakkor jókora arányban *háziasították* is az állatokat.

– *E gyönyörű állatnak a kipusztu-*

BIKAFEJEK A ÇATAL HÜYÜK-I SZENTÉLYBEN

A RÖVID SZARVÚ MARHÁT ÁBRÁZOLÓ EZÜSTVERET

lása a természetnek is, az emberiségnek is nagy vesztesége. Vajon kitegyészthető-e újra – legalább megközelítő formában – egyféle visszaneveléssel?

– Próbálkoztak vele a két világháború között, főként német kutatók. Ehhez különféle – elsősorban ősbibb, primitív fajta – szarvasmarhákat kereszteztek, s igyekeztek elérni az őstulok színezetét, testnagyságát, szarvállását és egyéb jellegzetességeit. Ez egy-egy állat esetében sikerült is, ám a tartósan továbbszármaztatható, genetikaileg szilárd, tehát ugyanolyan génbázisú állatot nem tudták kite-

nyésztetni. Viszont egy időben divat volt a magyar szürkemarhát a kosztromaival keresztezni: az első nemzedékű ivadékok gyakran úgy festettek, mint az őstulokok. Ha tanulmányozunk egy magyar szürkemarhacsordát, akkor azt találjuk, hogy ezeknek a borjai *vörösen* születnek. Epp olyan vörös színűek, mint amilyenek a lascaux-i vagy az altamirai falfestményen az őstulokok, s csak az első szőrváltáskor, az első őszükön kapják meg a szürkemarha jellemző színét.

– *Úgy tudom, hogy a strasbourg-i székesegyház építkezésén egy őstulokot használták amolyan erőgép gyanánt.*

– A krónikák megírják, hogy ez az őstulok Magyarországról érkezett oda. A rendkívüli erejű állattal a dóm nehéz alapköveit vontatták a helyükre. Az „erőgép” csaknem kétszer akkora volt, mint az abban az időben meglehetősen apró – átlagosan 1 méter 10 centiméteres marmagasságú – nyugat-európai szarvasmarhák. Ennek az őstuloknak a szarva aztán – egykori viselőjére emlékeztetve – évszázadokig a dóm egyik pillérén lógott. *Buffon**, a kiváló természettudós még látta közvetlenül a Francia Forradalom előtt, de azután a nagy zűrzavarban eltűnt.

H. J.

A HONI ARCHEOZOOLOGIA APOSTOLA

Bökönyi Sándor, 1951-ben frissen végzett állatorvosként a Magyar Nemzeti Múzeumban helyezkedett el, ahol az addig feldolgozatlan ásatag állatcsontanyag rendszerezésével megalapította az első hazai archeozoológiai, azaz régészeti állatani gyűjteményt. Az ásátásokon lelt állatcsontokat nem csupán meghatározta, hanem azokat kultúrtörténeti összefüggésükben is vizsgálta, értelmezte – az utóbbi évtizedekben mint az MTA Régészeti Intézetének igazgatója. Legfontosabb kutatási témája a *háziasítás és állattartás* története volt a Kárpát-medencétől Iránig terjedő térségben.

Kedvenc állata a *ló* volt. Iráni utazásainak egyike során behatóan, az állatorvos szemével tanulmányozhatta a perszeopoliszi Apadana romjainak keleti és északi lépcsőin azokat a lóábrázolásokat, amelyek 2500 év viharait átvészelve mutatják a Dareiosz tiszteletére rendezett díszmenet legszebb keleti lovait. Az ábrázolások részletes anatómiai vizsgálatát az írott forrásokkal – elsősorban Hérodotosz munkáival – egybevetve számos egykori lófajtát azonosított. Az 1827-ben „felfedezett” őstulok története ugyancsak főként foglalkoztatta. Legújabbán pedig – közeledvén a *honfoglalás* évfordulója – eleink állatainak csontanyagát vallata „keletről kijövetelünk” korszakára vonatkozóan. E munkának vett véget a tavalyi év karácsonyának napján bekövetkezett halála. (Összeállította: B. L.)